

**L'IMAGINAIRE MYTO –POETIQUE DANS LES INCANTATIONS
CONTRE LES SERPENTS : LE MOTIF DE L'OISEAU BIGARRE**

**Adriana RUJAN
Universitatea din Pitești**

Résumé: *Le présent article se propose de mettre en évidence les mécanismes d'élaboration et de structuration sémantique du motif de l' « oiseau bigarré » des enchantements contre les morsures de serpent en rapportant ce motif au modèle formant de nature mytho-poétique de cette catégorie rituelle.*

Mots-clés : *motif, mythe, rituel*

Descântecul de șarpe (de mușcătură de șarpe) deține, în tipologia descântecelor terapeutice, un loc singular prin caracteristicile repertoriale și de context ale întregului scenariu ritual de actualizare.

Trebuie să menționăm, în primul rând, că acest tip de descântec are în vedere o stare maladivă ce poate afecta în egală măsură omul și animalele (vite mușcate de șarpe), acestora aplicându-li-se o terapie magică identică. Același descântec se folosește și pentru mușcătura de nevăstuică, el fiind, prin excelență, un descântec „terapeutic” (Burghele, 2000).

O altă trăsătură distinctivă a acestui descântec este faptul că, deși vizează o afecțiune puțin frecventă, având chiar caracterul de „eveniment” neobișnuit, de excepție – mușcăturile de șarpe reprezentând cazuri rare, cel puțin pentru om – textele de descântec de șarpe înregistrează toate tipurile structurale ale acestui gen, cu ample dezvoltări de variante tematice și combinatorii, a căror paradigmă este comparabilă, poate, doar cu aceea a descântecelor de bubă sau de deochi.

În indexul structurilor „poetice-magice” stabilit de Nicoleta Coatu (Coatu, 1998, p.151 urm.) descântecul de șarpe este menționat pentru a ilustra doar tipurile de structuri „contrastive” (p.205), „structuri încifrate” (p.212) și „structuri imperativ / enumerative + oximoronice + narative” (p. 275); el se regăsește, însă, în toate cele 14 modele structurale înregistrate de cercetătoare, unele cu dezvoltări speciale.

În cadrul structurilor narative, de pildă, descântecul de șarpe construiește o variantă narativ-descriptivă în care se prezintă lupta dintre șarpe și broască într-un cadru cu elemente de sugestie simbolică (apă, alun), broasca fiind desemnată învingătoare – sugestie a înfrângerii bolii: *Pe sub malul Dunării, / pe sub trei tufe de alun / broasca cu șerpele se mîncă. / Broasca dovedea, / șarpele peria / de la Cutare* (Gor, p. 395).

O dezvoltare particulară o reprezintă, în cadrul structurilor „dialogice” (structuri în care descântătoarea intră în dialog fie cu destinatarul, fie cu agentul magic), variantele în care căutătorul leacului întâlnește șarpele (agentul malefic) și dialoghează cu el, aflând mijloacele terapeutice: *Bună ziua în Dudău! / - Ce păzești aici, șarpe rău? / - Iaca stau! / - Nu mai sta / și haide spune leacul (lui X) mele. / Leacul (lui X) e ...*(F.Ag 316).

Considerăm că locul privilegiat pe care descântecul de șarpe îl deține în sistemul acestei categorii rituale are, pe de o parte, o determinare intrinsecă, ce ține de prestigiul șarpelui în constelația simbolică a principiului feminin din culturile tradiționale și chiar în stratul religios creștin (cf. Zimmer, 1994, p.60 urm., Dicț., 1994, III), de proiecția mitologică în prelungirea căreia se situează și descântecul ca rit. Dacă

în cazul celor mai multe tipuri de descântec agentul malefic este reprezentat prin personificare - în plan lingvistic prin conversiune denominativă (numele bolii personificate devine nume propriu, adesea prin extensiune în cuplu): *Apucatul, Buba, Deochiul, Moima, Muma-Pădurii, Ielele, Strânsul - Strânsoaica, Ceas Rău - Ceas Răuroaica, Strigoitul - Strigoaica, Priculicii - Priculicioanele* etc., ipostaze ale Răului indeterminabil, descântecul de șarpe se aplică unei situații reale: întâlnirea sau contactul direct cu un șarpe și mușcătura lui. Dincolo de această situație privită ca eveniment verificabil, intrarea în starea de boală și determinările ei se supun mecanismelor de elaborare a imaginii descântecelor ca univers ficțional formalizat: sub presiunea modelelor formante ale genului, întâlnirea cu Șarpele este reprezentată ca având loc în coordonate spațio-temporale necontingente, devenite exemplare, semnificative din punct de vedere mito-poetic: *fântâna lui Lespezaure* (F.Ag., 311), *Fântâna Gerului* (Codin, 594), *fântâna lui Ghenare* (F.Ag., 310) ș.a. Șarpele însuși capătă, prin personificare și proiecție mitică, atribute numenale, fiind tabuizat în apelative indirecte: *Belisar* (G.Dem. 460), *Pitpariu* (F.Ag. 309), *bărarul* (Codin, 593), *Spinariu* (Codin, 592), *Bola* (F.Ag. 313), *Chivere, nechivere* (Codin, 591) ș.a.

În structurile direct imperative ori epico-dramatice ale descântecelor de șarpe un interes special prezintă motivul pe care îl vom numi *pasăre pestriță / pe bucen de viță*, unde interrelaționarea variantelor ne oferă posibilitatea reconstituirii unui scenariu mito-poetic și ritual care, deși obscur în determinările sale, devine vizibil în articularea și evoluția configurației sale structurale și semantice.

În formele cele mai frecvent întâlnite motivul se prezintă într-o structură epico-descriptivă, în care lanțul semantic dintre desfășurarea textuală și eficiența magică preconizată este adesea întrerupt: *o pasăre pestriță* (în variante: *păsărică pestriță* – F.Ag.316, *pasăre pisticioară* – Gor., 405, *pasăre mistrie* – F.Ag. 303, *pasăre pistrui* – F.Ag. 302, *păsăruie – ruie* – Codin, 593, *păsărică gălbeoară* – F.Ag.300, *pasăre albă codalbă* – F.Ag.305 ș.a) zboară din cer ori se urcă pe un *bucen* de viță-de-vie (*butuc, buștean, bucium*); bucenul se aprinde / se umflă și plesnește, vine o ploaie și îl stinge, iar stropiturile de apă, ca și aruncarea peste gard a bucenului sau a unei vițe de vie tăiate înseamnă alungarea bolii, vindecarea de mușcătură: *Păsăruică mică, / Pe bucen se suie, / bucenul se aprinse, / veni o ploaie și-l stinse/*

Și noi luarăm apă și-l udarăm pe N. / Și decât îi trecu... (Codin, 593); Păsăruie, ruie / Pă bucen să suie.../ Stropitură dă apă aruncată, / Mușcătură dă șarpe vindecată... (Codin, 583). În alte variante ale structurilor epice având ca protagonist pasărea pestriță, aceasta calcă-n piatră, care „trăsnește” și produce, prin efect magic de analogie, plesnirea șarpelui: *Sfântă Troiță / Pasăre pestriță / Calcă-n piatră / Piatra a trăsnit / Șarpele- a plesnit / La un loc cu nașu / Nașu alunașu. Mă- nchin cu descântecul / Și Dumnezeu să vie / Cu leacul.* (F.Ag., 306)

Pe acest palier de lectură pasărea pestriță pare a fi o reprezentare a actantului benefic și a unei acțiuni de contracarare: *Trecui pe lângă o fântână / Cu un băț de alun în mână: / - Ce lucrezi, șarpe rău, acilea în dudău? / Vîno și vindecă mușcătura ta / De la animala mea! / Păsărica pestriță se urcă pe butuc, / Butucul se aprinsă, / Nouă ploi plouă și focul se stinsă. / Viță tăiată, peste gard aruncată / Bubă de șarpe vindecată.* (F.Ag., 315). Ea este invocată în alte variante să asigure nemijlocit efectul de vindecare: *Pasăre pestriță, / Dă-te-n cer, / Dă-te-n pământ, / Dă-te-n bucium verde! / Buciumul se aprinsă, / Dă-te, ploaie stinsă, / Năvală la stuful cu alun, / Alunul / Unde leapădă șarpele veninul.* (F.Ag., 304).

O variantă narativă mai amplă deține în structura sa o secvență explicativă privind prezența misterioasă a păsării pestrițe, care se relevă a nu fi altceva decât o

metamorfoză a șarpelui: *Pleacă Iacob la râul lui Iordan / Să bea apă, / Să-ntâlni cu N. (om ori vită) în cale: / O mușcă și-o turbură, / Îndărăt să-nturnă, / Păsărică pestriță se făcu, / Pă bucen se sui...*(Codin, 593).

În numeroase variante, de frecvență și răspândire în întreaga arie românească (cf. Gor., 401 bibliografia variantelor) pe care le considerăm „derivate” din această structură amplă cu valențe mitologice, *pasărea pistrui* se prezintă ca metaforă propriuzisă a șarpelui, substituție operată și explicitată prin conservarea secvențelor din desfășurarea epică a motivului: *Tru găleată, tru găleată, / pasere pistrui / pe viță de vie se suie, / pe (Cutare) îl mușcă / de otravă-l venină. / Vița de vie o tăiai, / peste gard o arunca, / mușcătura de șarpe o vindecai, / de venin și otravă îl desveninai, / cu alun și boj îl descântai.* (Gor., 401).

Atribuirea acțiunii malefice de înveninare face, în sfârșit, din figura păsării pestrițe o metaforă divulgată: *Pasere pistricioară, / prin tuțe ai venit, / te-ai azyârlit, / pe Cutare l-ai ciupit; / Trupu lu Cutare / s-a umflat, / s-a veninat. / Maica Precista a alergat, / viță de vie neagră a tăiat, / peste gard a aruncat/ trupu lu Cutare s-a desumflat* (Gor., 405).

Raportarea la mit a motivului „pasăre-pestriță” ca relație ce transcende simpla substituție metaforică este argumentată și de identificarea, în variante, a unei componente sacrificiale susținute de întregul edificiu imagistic al motivului, în articularea căruia identificarea șarpelui agent malefic cu Șarpele mitologic devine relevant. Uciderea șarpelui ca mijloc terapeutic eficient se regăsește îndeosebi în structurile imperative: *Cătă una, / Cătă Buna / Părălușă de argint: / -Da tu, șarpe, ce-ai gândit? / Pă N. ai prăpădit / Eu cu boziu și cu alun / Te-oi descânta, / Pă N. l-oi vindica, / Pă tine peste mare te-oi arunca, / Ca cicoarea te-oi usca, / Pe N. l-oi vindeca* (Codin, 593), sau, într-o formulă imperativă concisă: *Șarpele să crape, / omul de moarte să scape* (F.Ag., 258).

Ca element asociat acestei componente se prezintă motivul „fată pupuiată” (cucuiată): aceasta pregătește, stând pe un vârf de piatră (sugerare a înălțimii, ce clarifică și recurența păsării „suite” pe bucen) *o pâine de cenușă / și cu lapte de căpușă*, pe care șarpele *o va mânca / și va crăpa* (Bârlea, 1924, 367) producând în revers „desumflarea”, dezveninarea bolnavului. Motivul este în măsură să sublinieze semnificația aruncării peste gard a vrejului uscat de vie ca analogon al anihilării șarpelui, gest verbal marcat în descântecele cu structură direct imperativă: *Șarpe solzos / cu dinții de os, / Șarpe gălbui / cu ochii crăpui, / Io te-am descântat, / Limba și s-a uscat, / Capul și-a secăt...* (G. Dem., 460).

Ca mijloc de anihilare figurează în descântecele de această factură și imperația adresată șarpelui de a-și bea propriul venin: *...Osul sănătos / dă veninul jos / și șerpele dihu / să-și beie veninul* (Marian, 1886, 224).

Motivul „pasăre pistrui” structurează și descântecele de „legare a șarpelui”, actualizate ca exercițiu al puterii magice (hipnotizare), având ca efect faptul că „șarpele să zăpăcește și nu poate să fugă, atunci de voești îl ia și umblă cu dânsul, însă nu ești slobod niciodată să-l omori, că pierzi puterea deasupra lui. (...) Și când voești să-i dai drumul sau a apucat de a intrat în gaură, îl dezlegi ca să nu moară acolo” (Gor., 401 – 402), care menționează explicit interdicția de a omori șarpele prezentă în sistemul de credințe și superstiții ale poporului, ecou al reprezentării sale arhetipale.

Ca transpoziție în actu a unui model mitic, descântecul de șarpe ca rit verbal conservă și cristalizează, în paradigma de teme și motive dezvoltate, un act de vindecare eficient și radical, prin reinstaurarea situației primordiale de sănătate a bolnavului, corelat cu anihilarea, de o manieră la fel de radicală, a răului întruchipat de șarpe.

În practica reală a descântatului de șarpe, ce se aplică unei stări de boală cel mai adesea incurabile, conștientizate ca atare de actanți, actualizarea textului de descântec apare mai curând ca un demers compensatoriu, de trăire, prin sustragerea din timpul profan, a unei experiențe necontingente, ascunse sub forma reprezentărilor figurative, din categoria imaginarului, ca preluu al postexistenței. Descântecul de șarpe, în structura, aplicația și determinările sale deschide o poartă spre complexitatea abia întrezărită a practicilor psiho-terapeutice umane și ne oferă prin aceasta drumul unui act de cunoaștere inepuizabil.

Abreviații – Bibliografie

- Blaga, 1937 – Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*, București, Editura Fundațiilor Regale, 1937
- Burghel, 2000 – Camelia Burghel, *În numele magiei terapeutice*, Zalău, Editura Limes, 2000
- Coatu, 1998 – Nicoleta Coatu, *Structuri magice tradiționale*, București, Editura Bic All, 1998
- Codin – Constantin Rădulescu-Codin, *Literatură populară, I, Cântece și descânțece ale poporului*, Ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb, Studiu introductiv de Dan Simonescu, București, Editura Minerva, 1986
- Diç., 1994 – Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. I, II, III, București, Editura Artemis, 1994
- Durand, 1977 – Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Editura Univers, 1977
- F. Ag. – Adriana Rujan (coordonator), *Folclor poetic din Argeș – Descânțece* -, Pitești, Editura Paralela 45, 2006
- G. Dem. – G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, Ediție critică, note, glosar, bibliografie și indice de George Antofi, Prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva, 1982
- Gor. – Artur Gorovei, *Descânțecele Românilor. Studiu de folklor*, București, Regia M.O. Imprimeria Națională, 1931
- Marian – Simion Florea Marian, *Descânțece poporane române*, Suceava, Tipografia Lui R. Eckhardt în Cernăuți, 1886
- Zimmer, 1994 – Heinrich Zimmer, *Mituri și simboluri în civilizația indiană*, București, Humanitas, 1994